

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ АГРАРНОЇ НАУКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ АГРАРНОЇ НАУКИ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

*(до 100-річчя Дніпровського державного аграрно-
економічного університету)*

Дніпро
2023

УДК 63 (477) : 001

ISBN 978-966-981-748-8

Рекомендовано до друку Вченою радою Дніпровського
державного аграрно-економічного університету
Протокол № 6 від 30 березня 2023 року

Редакційна колегія:

- Кобець Анатолій Степанович* – доктор наук з державного управління, професор, ректор Дніпровського державного аграрно-економічного університету (*голова редколегії*);
- Дудін Володимир Юрійович* – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри інжинірингу технічних систем Дніпровського державного аграрно-економічного університету;
- Зажарська Надія Миколаївна* – кандидатка ветеринарних наук, доцентка, завідувачка кафедри паразитології та ветеринарно-санітарної експертизи Дніпровського державного аграрно-економічного університету;
- Ткаліч Юрій Ігорович* – доктор сільськогосподарських наук, професор, проректор з наукової та інноваційної діяльності Дніпровського державного аграрно-економічного університету;
- Чернікова Наталія Семенівна* – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, соціології та історії Дніпровського державного аграрно-економічного університету;
- Щепова Діана Романівна* – кандидатка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри філософії, соціології та історії Дніпровського державного аграрно-економічного університету.

Рецензенти:

- Алієв Ельчин Бахтияр огли* – доктор технічних наук, старший дослідник, професор, професор кафедри інжинірингу технічних систем Дніпровського державного аграрно-економічного університету, головний науковий співробітник відділу техніко-технологічного забезпечення насінництва Інституту олійних культур НААН України;
- Козир Володимир Семенович* – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН України, головний науковий співробітник лабораторії тваринництва Інституту зернових культур НААН України;
- Святець Юрій Анатолійович* – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;
- Танчик Семен Петрович* – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри землеробства та гербології Національного університету біоресурсів і природокористування України, член-кореспондент НААН України.

Т 33 Теоретичні та практичні питання аграрної науки : Колективна монографія / за заг. ред. А. С. Кобця. Дніпро : ЛІРА, 2023. 580 с.

Публікація матеріалів здійснюється в авторській редакції мовою оригіналу. Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій.

© Колектив авторів, 2023

ЗМІСТ

Гуманітаристика

Розділ 1. Сучасна українська історіографія розвитку аграрної освіти та науки на Придніпров'ї XIX–XXI ст. (<i>Прокопов В. Ю.</i>)	5
Розділ 2. Сільськогосподарське машинобудування та технічна модернізація зернового виробництва у південноукраїнських губерніях (1860-ті–1910-ті рр.) (<i>Чернікова Н. С., Щєпова Д. Р.</i>)	27
Розділ 3. Гуманітаристика, гуманітарне знання, гуманітарний дискурс, гуманітарні науки для вдосконалення навчання фахівця-аграрія (<i>Стасюк Т. В.</i>)	69
Розділ 4. Лінгвістична підготовка фахівців-аграріїв як компонента сучасної гуманітаристики (<i>Назаренко О. В., Заболотська І. О., Жеманова О. О., Казакевич О. І., Масур Г. С.</i>)	86

Економіка та менеджмент

Розділ 5. Пріоритетні напрями формування стійкості потенціалу безбиткового розвитку сільськогосподарських підприємств (<i>Вініченко І. І., Полегенька М. А., Булкін С. С.</i>)	103
Розділ 6. Менеджмент конкурентоспроможності птахівничих підприємств на засадах раціоналістичної логістики (<i>Родіна О. В., Величко О. П.</i>)...	118

Агрономія та екологія

Розділ 7. Коротка історія розвитку систем землеробства та сівозмін (<i>Циліорик О. І., Ткаліч Ю. І.</i>).....	133
Розділ 8. Історія становлення та сучасний стан основного обробітку ґрунту (<i>Циліорик О. І.</i>).....	145
Розділ 9. Дослідження галузевої спеціалізації, проблем та перспектив розвитку рослинництва Херсонщини (<i>Мельниченко С. Г., Богадьорова Л. М.</i>)	179
Розділ 10. Аналіз діяльності лісового господарства Дніпропетровської області за індикаторами сталого розвитку (<i>Ситник С. А.</i>).....	198
Розділ 11. Екологічна генетика в системі парадигми агрологічних досліджень (<i>Назаренко М. М.</i>)	214
Розділ 12. Розвиток рекреаційного природокористування України за євроінтеграційних умов: функціонально-управлінський аспект (<i>Завербний А. С.</i>)	242
Розділ 13. Роль штучних лісових насаджень у формуванні радіоекологічного статусу агроценозів (<i>Чорна В. І., Ананьєва Т. В., Ворошилова Н. В., Ткачук А. В.</i>)	260

Розділ 14. Наномодифіковані в'язучі речовини для іонозахисних розчинів (Дерев'янка В. М., Кондратьєва Н. В., Гришко Г. М.)	276
<i>Агроінжиніринг</i>	
Розділ 15. Застосування полімерних композиційних матеріалів у машинобудуванні (Деркач О. Д., Макаренко Д. О.)	292
Розділ 16. Створення науково-технічної основи технологічної безпеки складних технічних сільськогосподарських систем з урахуванням ризиків техногенного характеру (Толстенко О. В.)	317
Розділ 17. Деякі проблеми експлуатаційної надійності тракторів JOHN DEERE сільськогосподарського призначення в умовах України (Черній О. А.)	338
Розділ 18. Обґрунтування фаз розподілу повітря вакуумного насоса індивідуальної доїльної установки (Дудін В. Ю.)	364
<i>Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва</i>	
Розділ 19. Динаміка росту відгодівельного молодняку свиней за дії пробіотичного препарату (Бегма Н. А.)	401
Розділ 20. Нові підходи до оцінювання та прогнозування мікроклімату в сучасних енергоощадних приміщеннях для дійних корів (Милостивий Р. В.)	413
Розділ 21. Науково-методичні та технологічні аспекти створення дніпропетровського типу асканійської м'ясо-вовнової породи (Микитюк В. В.)	467
<i>Ветеринарна медицина та ветсанекспертиза</i>	
Розділ 22. Моніторинг показників безпечності і якості козиного і коров'ячого молока у Франції і в Україні (Зажарська Н. М.)	496
Розділ 23. Здобутки ветеринарної репродуктології, зумовлені розвитком інших наук (Склярів П. М., Федоренко С. Я., Науменко С. В.)	523
<i>Харчові технології</i>	
Розділ 24. Обґрунтування ресурсозберігаючої технології переробки сільськогосподарської сировини для одержання харчової продукції високої якості (Калина В. С.)	542
Розділ 25. Обґрунтування процесу очищення зерна пшениці від важковідокремлюваних домішок методом віброударного сепарування (Кошулько В. С.)	558
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	576

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ НА ПРИДНІПРОВ'І XIX–XXI ст.

Прокопов В. Ю.

Реформування освіти та науки в будь-яку епоху було і є доволі важливим етапом на шляху створення успішного, ефективного суспільства, держави, економіки. Сучасна доба не є виключенням. Увесь світ став на порозі кризи в освіті, коли лише диплому стає недостатньо для отримання навичок і, головне, досвіду, аби якісно виконувати робочі завдання. Для освітян і науковців в Україні також настав час переформатування та осучаснення. Україна ніби й почала освітні та наукові реформи, але часто за цим стоїть мімікрія освітнього процесу – продукування великої кількості неякісних спеціалістів, непридатних до практичного чи теоретичного застосування наукових досліджень тощо. Щодо аграрної освіти та науки – тут, як ніде, важлива практична складова, яка об'єднується з виробництвом, бізнесом, ринком.

Реформи та зміни в освіті та наукових надбаннях, як і будь-який процес, треба починати з аналізу попередніх здобутків у цій сфері. А для цього, насамперед, нам потрібно проаналізувати історіографію розвитку аграрної освіти та науки. Розглянути, як історики досліджували цю проблематику, що саме було у фокусі вчених та в яких методологічних площинах розглядалось.

Одразу варто окреслити термінологічний апарат дослідження та його об'єкт-предметну складову. У цій розвідці ми говоримо про територіальні рамки Придніпров'я (також вживається назва Наддніпрянщина, однак у ширшому контексті). Це регіон, який має свої історичні та економічні особливості, адже об'єднаний потужною водною артерією – річкою Дніпро. На сьогодні сюди відносять території прилеглих до неї областей – Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Полтавської, Херсонської, Черкаської, Чернігівської та частково Миколаївської. За часів Російської імперії – це території Катеринославської, Київської, Херсонської, Полтавської, Чернігівської та частини Таврійської губерній.

Як методологічний орієнтир ми обрали історико-педагогічну регіоналістику, якою займаються українські вчені Л. Березівська, І. Коваленко. За визначенням останньої – це «специфічний міждисциплінарний напрям сучасної історико-педагогічної науки» [2; 30]. Цей науковий напрям пов'язаний з історичною регіоналістикою та її історіографією, що досліджує закономірності становлення і розвитку історичної думки в певних усталених регіонах і процес дослідження регіональної специфічності [19].

Хронологічні рамки дослідження: XIX – початок XXI ст. Нижня межа обумовлена появою частково централізованої системи аграрної освіти та науки на цих теренах: кінець XVIII – початок XIX ст. Верхня межа – розвиток аграрної освіти в Незалежній Україні.

Для дослідження ми вирішили зупинитися на історіографії сучасного періоду, а саме – останніх 30 років. Адже після здобуття самостійності в Україні почали бурхливо розвиватися гуманітарні дисципліни, у тому числі історія, яка може почасти зважено та науково досягнути попередній період

розвитку аграрної освіти та науки. На відміну від радянського періоду, історіографія якого відома своїм замовчуванням, викривленням і сфальшуванням інформації, особливо щодо ідеологізованої сфери аграрного виробництва та освіти.

1. Період XIX – початок XX ст.

Витоки централізованої сільськогосподарської освіти на українських землях можна датувати з кінця XVIII ст. Тоді за ініціативою князя Г. Потьомкіна у селі Богоявленському під Миколаєвом у 1790 р. було створено землеробську школу. Трохи пізніше, у 1828 р., була відкрита перша спеціалізована школа бджільництва в с. Пальчики поблизу Батурина. Вона проіснувала понад 50 років. У 1902 р. на Київщині була заснована Боярська практична школа бджільництва, садівництва та городництва, яка орієнтувалася на освіту селян. Про розвиток аграрної освіти у згаданий період оповідає в оглядовій статті С. Мірошніченко [40].

Окрім приватних шкіл у середині XIX ст. існували також державні. Найефективнішими на Придніпров'ї були школи Андріївська на Полтавщині та Борзенська на Чернігівщині. Автор виокремлює етапи розвитку аграрної освіти: 1) зародження сільськогосподарських шкіл (початок XIX – 60-ті роки XIX ст.), коли не було чіткої державної політики та стабільного функціонування закладів; 2) етап екстенсивного розвитку мережі закладів сільськогосподарської освіти (60-ті – 90-ті роки XIX ст.), відбулося забезпечення нормативно-правового становища функціонування шкіл та їх поширення; 3) етап інтенсивного розвитку сільськогосподарської освіти (кінець XIX – початок XX ст.), коли матеріально-технічна та наукова бази навчальних закладів суттєво поліпшилися [40].

У статті О. Костенко аналізується поява вищих сільськогосподарських навчальних закладів та відділень в Україні. Авторка присвятила основну увагу Києву з сільськогосподарським відділенням Київського політехнічного інституту (КПІ) та дискусіям довкола створення спеціалізованого вищого навчального закладу. Цікавою особливістю її розвідки є простеження досвіду Західної Європи у створенні аграрних навчальних та наукових центрів, а також вплив цього досвіду на українські вищі освітні центри [32].

І. Бородай дослідила перші кроки зоотехнічної науки в Україні. Ще у 1851 р. було засновано кафедру сільського господарства та лісництва в Київському університеті Св. Володимира. Однак основну увагу у статті приділено сільськогосподарському (агрономічному) відділенню при Київському політехнічному інституті, яке було відкрите в 1898 р. Викладачем курсу загального тваринництва був відомий науковець Микола Чирвинський, який мав глибокі теоретичні та практичні знання. У 1918 р. сільськогосподарське відділення КПІ було реорганізоване у факультет, який у подальшому став базою Київського сільськогосподарського та ветеринарно-зоотехнічного інституту [15].

У статтях Н. Коваленко та О. Ткаченко аналізуються початки сільськогосподарської освіти й науки – дослідні ферми та підприємства і

залучення поміщиками їхнього досвіду. Відзначено, що в розвитку аграрної освіти й науки велику роль відіграли місцеві Земські організації (губернські та повітові). Вони започатковували школи, училища, дослідні поля та станції, організовували виставки [31; 57].

На особливості створення та функціонування ремісничої освіти у Наддніпрянській Україні звернула увагу С. Ситняківська. Де серед іншого окреслила навчальні заклади, які давали сільськогосподарську освіту в Херсонській та Катеринославській губерніях [55].

Організації та структуризації професійної освіти різних рівнів приділив увагу Л. Прокопенко. У фокусі його дослідження середні, нижчі освітні заклади різноманітних галузей, у тому числі аграрного профілю. На Придніпров'ї було утворено Уманське училище землеробства та садівництва (1868 р.), Херсонське земське сільськогосподарське училище (1874 р.), Полтавське землемірне училище (1861 р.) [53].

Достатньо плідним є науковий доробок дніпровського дослідника сільськогосподарської освіти Ю. Берестеня. Він дослідив процес створення нижчих сільськогосподарських закладів в Російській імперії загалом та на Катеринославщині зокрема у другій половині XIX ст. Розглянуті законодавчі аспекти її становлення, фінансування, а також навчальні матеріали, які викладались учням цих шкіл. Зазначає, що незважаючи на гарний першопочатковий поштовх реформа не зазнала значних результатів [4].

Продовжив своє дослідження суто на Катеринославському матеріалі Ю. Берестень. Тут наприкінці XIX – на початку XX ст. діяла низка початкових навчальних закладів сільськогосподарської освіти, які готували фахівців для потреб сільського господарства. Йдеться про Катеринославську школу садівництва, городництва та бджільництва (м. Катеринослав), Гнединську нижчу сільськогосподарську школу (с. Олександрівка Олександрівського повіту Катеринославської губернії, сучасна Запорізька область) та Верхньодніпровська нижча сільськогосподарська школа (1899 р.). Автор звернув увагу на те, що пріоритетним для царської влади було забезпечення потреб господарств місцевих поміщиків у кваліфікованій робочій силі. Стан освіти поліпшився на початку XX ст. Існував також поділ на нижчі та практичні сільськогосподарські школи. Нижчі готували виконавців і спеціалістів із сільського господарства. Практичні навчали робітників-техніків з різних галузей аграрного виробництва. Доволі результативним для освітніх закладів аграрного профілю був 1914 р. Так, у Катеринославі було відкрито землемірне училище, де готували фахівців для повітових земств та земельних комісій. Тоді ж розпочала свою діяльність Бешево-Ігнатівська нижча сільськогосподарська школа. Автор підсумовує, що мережа закладів професійно-технічної аграрної освіти проіснувала до російсько-більшовицької окупації в 1919 р., після чого вона занепала [7].

В іншій статті Ю. Берестеня у співавторстві з А. Кобцем та П. Волохом простежені процеси становлення початкової професійно-технічної освітньої системи в Російській імперії та Катеринославщині, зокрема в 1860–1870-ті рр. Автори звертають увагу на труднощі цього часу, які були пов'язані із

застарілими суспільними патримоніальними практиками, зокрема в інституті опікунства, від якого подекуди залежала доля освітніх закладів. Сільськогосподарська освіта наштовхувалась ще й на інші проблеми – нестачі кваліфікованих викладачів, дослідних земель, технічного забезпечення тощо [8].

Також Ю. Берестень проаналізував діяльність Катеринославської школи садівництва, городництва та бджільництва. Їй передувала організаційна діяльність Катеринославського відділу імператорського російського товариства садівництва, в який увійшли земські чиновники та науковці. Незважаючи на загалом успішний початок діяльності та очевидну потребу в підготовці фахівців-аграріїв у регіоні, школа проіснувала всього 18 років. Серед причин припинення було недостатнє фінансування та соціально-політичні проблеми, спричинені революцією 1905–1907 рр. [5].

Процес організації навчання у сільськогосподарських школах Придніпров'я дослідила К. Гавриленко. Зокрема на Черкащині було відкрито п'ять нижчих агроосвітніх закладів Мошногогородищенська, Золотоніська, Златопільська, Пруснянські сільськогосподарські класи, Бобринська школа садівництва та городництва. Авторка, однак, чомусь не згадала про освітні заклади Катеринославської губернії. Визначено складові освітнього процесу, їх дослідницький потенціал. Проаналізовані навчальні плани, практичні складові освіти. Авторка коротко описала стан вищої аграрної освіти в Україні під владою Російської імперії.

На Полтавщині наприкінці XIX ст. функціонували Жабківська, Лубенська, Андріївська, Бориспільська нижчі сільськогосподарські школи. На Чернігівщині діяли Воздвиженська та Майнівська нижчі сільськогосподарські школи, а також реміснична школа 1-го розряду та Борзнянська школа садівництва. Тут також існувала жіноча школа, що навчала дорослих дівчат домогосподарству, птахівництву тощо. Вищі навчальні заклади аграрного профілю в Придніпров'ї були наявні на той час лише на кафедрах Київського університету та політехнічного інституту. На всеукраїнському рівні також представлені в Одеському та Харківському [21].

Проаналізовано діяльність земських агрономів Полтавської губернії в поширенні агрономічних знань серед місцевого населення з метою підвищення ефективності виробництва. Сільськогосподарська освіта відбувалась не тільки у профільних закладах, але й на найбільш низовому рівні. Отримання інформації та обмін досвідом проходив під час сільськогосподарських виставок, а також у читальнях, бібліотеках, на курсах та консультаціях, на дослідних полях, показових ділянках, пасіках, садах та городах. Агрономи та їх помічники таким чином охоплювали кілька десятків тисяч охочих отримати найбільш елементарні практичні агрономічні знання. Під час подібних заходів, поставало питання й гуманітарного характеру – місцеві українці погано розуміли російську, тому існувала потреба в україномовному навчанні, що викликало опір влади. Автори відзначають позитивну роль Полтавської агрономічної організації у збільшенні врожайності після її створення в 1910 р. [63].

У цьому ж контексті написана стаття О. Мар'євської, адже Полтавщина виділялась серед інших губерній за найбільшою концентрацією дрібних

землеробів. Незважаючи на це, тут не було створено вищих чи навіть середніх аграрних освітніх закладів. Причину цього автор справедливо вбачає в колоніальній політиці російської імперії стосовно України. Натомість тут функціонували школи нижчого рівня: Полтавська школа садівництва та городництва і Лубенська школа 1-го розряду, перетворена на училище в 1912 р. Ще одна школа сільського господарства була відкрита в с. Андріївка Кобеляцького повіту. Ініціатива їх відкриття належала місцевому земству. Але навіть ці освітні заклади позитивно впливали на врожайність та підвищення агрономічної культури землеробів [38].

Розвиток та організація аграрної освіти та науки на Катеринославщині проаналізовано Ю. Пахоменковим та С. Старухом. Цей регіон також залишався переважно аграрним, незважаючи на бурхливий розвиток важкої промисловості. Згідно з Положенням про сільськогосподарські школи 1904 р. існували окрім вищих, середні, початкові (1–2-го розрядів) та практичні. Однією з перших була нижча школа в с. Ерастівка Верхньодніпровського повіту, відкрита в 1899 р., а з 1911 р. реорганізована в училище (у 1923 р. стала технікумом та з 2003 р. – коледжем при ДДАУ). Учнями були мешканці майже всього південно-східного Лівобережжя України. Пізніше земство планувало відкрити подібні навчальні заклади в кожному повіті. У 1912–1913 рр. відкриті школи в П'ятихатках та Маріупольському повіті. З початком Першої світової війни та революцією сільськогосподарська освіта почала занепадати [50].

До питання про становлення вищої сільськогосподарської освіти на Придніпров'ї, зокрема на Катеринославщині, звернувся згаданий вже Ю. Берестень. За планами земської управи створенню закладу вищої освіти (ЗВО) мала передувати розгалужена система нижчих та середніх освітніх установ. Однак, економічні та раціональні умови спонукали до перегляду цих планів. За мету було поставлено створити науково-дослідний центр аграрного профілю на Катеринославщині. Окрім наукових відкриттів він би готував і фахівців для різних освітніх та земських установ. План передбачав відкриття сільськогосподарського відділення при Вищому гірничому училищі. Як зазначає автор, незважаючи на всі плани, їх так і не вдалося реалізувати через сукупність причин, зокрема й революцію 1905–1907 рр. [3].

Про історію створення Гнедінського ремісничого училища йдеться в розвідці М. Антошак. Училище готувало ремісників для потреб сільського господарства, це були своєрідні «нижчі механіки», які могли оперувати та ремонтувати сільськогосподарський реманент. Передбачалося навчання протягом 5 років в рамках 3 класів. Можна сказати, що Гнедінське училище було зразковим в Олександрівському повіті (сучасна Запорізька область). Автор доволі ґрунтовно аналізує особливості становлення цього навчального закладу, його функціонування та організацію навчального процесу. Тому, ця стаття з дослідження подібних шкіл є також зразковою [1].

Дотичною до нашої теми є розвиток освіти в Придніпров'ї як такої, особливо професійно-технічної. Л. Гриженко присвятила цій темі статтю на Катеринославському матеріалі. Показаний поступовий розвиток професійної, ремісничої освіти різних напрямів у регіоні на початку XX століття. Авторка

звернула увагу на проблеми тих років, які були притаманні й аграрному напряму – невпорядкована система навчання, дефіцит матеріальних ресурсів [24].

На Правобережжі в Київській губернії з 1876 р. діяло Київське товариство сільського господарства (КТСГ) та сільськогосподарської промисловості, яке мало 12 спеціалізованих відділів. Прикметно, що членами товариства було багато діячів польського походження, що затримувало визнання організації з боку офіційної російської влади. Товариство опікувалося науково-дослідною сільськогосподарською справою, її організацією та впровадженням на практиці. На думку дослідника Н. Шуфрича, КТСГ мало найбільший вплив та розквіт за часів головування в ньому Бенедикта Тишкевича з 1896 р. Він організував видання тижневика «Земледелие», а також працював в Умансько-Липовецькому сільськогосподарському товаристві – своєрідній філії КТСГ. У рамках товариств було створено мережу дослідних полів для розвитку й вдосконалення агрономічних методик [62].

Окремо слід виділити джерелознавчі статті та роботи історіографії другого рівня, коли досліджуються напрацювання історіографів попередньої доби. Сільськогосподарська дослідна справа у цьому контексті досліджена І. Бородай. Вона виділила основні напрями тематичного наповнення: початковий етап, становлення, інституціоналізація тощо. Поширення сільськогосподарської освіти пов'язано також з формуванням наукових регіональних шкіл. Дослідження започатковане на аналізі бібліографічних серій, заснованих на базі Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України [16].

Історіографічний огляд І. Федорової торкається періоду XIX – початку XX ст. і містить в собі аналіз праць істориків аграрної освіти та науки. Досить стисло перераховуються роботи вчених початку XX ст. та радянської доби. Натомість основна увага зосереджується на аналізі робіт сучасних істориків аграрної освіти Л. Білан, О. Деркач, В. Манько, О. Михайлюк, Д. Рибченко, Т. Хоменко, З. Шквира та інших. Авторка ділить історіографію на два тематичні блоки: 1) дослідження науковців-аграріїв у XIX – на початку XX ст.; 2) численні історичні та педагогічні напрацювання з теми сучасними дослідниками XX–XXI ст. Хоча основний наголос робиться на сучасних українських істориків, однак велика кількість різноманітних робіт не потрапила до поля зору дослідниці [58].

Ще один напрям досліджень, який можна виділити, – це біографії видатних діячів аграрної освіти та науки, пов'язані з Придніпровським регіоном. Наприклад, уже згадана стаття про роль Б. Тишкевича в діяльності Київського сільськогосподарського товариства.

Вчені досліджують роль Василя Докучаєва в освітній та дослідній справі на Полтавщині. У 1890-ті рр. він розгорнув широку діяльність з реорганізації вищої та середньої сільськогосподарської освіти. Мав безпосереднє відношення до дослідного поля в Полтаві, заснованого в 1884 р. Полтавським сільськогосподарським товариством. Воно розробляло практичні аспекти сільського господарства і надавало селянам та поміщикам сільськогосподарські

культури, яких вони найбільше потребували. правонаступницею дослідного поля стала Полтавська сільськогосподарська дослідна станція. На думку авторів, саме на чорноземі Полтавщини створювалася найбільша кількість у Російській імперії зразкових господарств, полів, садів та городів. Це сприяло інноваціям в аграрній справі. Внесок Василя Докучаєва в аграрну справу всієї України був належним чином оцінений. Так, зокрема, на його честь названий Харківський національний аграрний університет [59].

Кілька дослідників вивчали біографію та діяльність професора Павла Тушкана. Ретельно біографія П. Тушкана досліджена Ю. Берестенем та В. Морозом, – від народження, навчання до 1918 р. З 1890-х рр. він брав участь у діяльності Полтавського товариства сільського господарства, заснованого місцевим земством. У 1899 р. очолив ту саму школу в с. Ерастівка. Власне, усе дослідження присвячене ерастівському періоду в житті відомого агронома. Доволі детально прописані аспекти навчального процесу, реорганізації школи в училище, а також деякі факти особистого життя [9].

У подальшому Павло Тушкан став депутатом Української Центральної Ради в 1917 р. від Катеринославщини. У рамках роботи Першого Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду він працював над вдосконаленням аграрної освіти. Продовжив цю справу весною 1918 р. як очільник відділу шкільної і позашкільної освіти сільськогосподарського департаменту Народного міністерства земельних справ УЦР. Однак подальші буремні події – агресії російсько-більшовицьких військ, українських визвольних змагань і громадянського конфлікту – завадили цій діяльності [20].

Корисною з джерелознавчого боку видається стаття В. Вакулика та С. Маслікова. Автори проаналізували значний масив документальних та наративних джерел ветеринарної справи й сфери тваринництва в Південно-Східній Україні кінця XIX – початку XX ст. Це свідчить про доволі жваву наукову та практичну роботу ветеринарів і зоотехніків у цей період [17].

Окремий напрям досліджень складає історія жіночої освіти. У статті Л. Смоляр окрім інших галузей науки згадується нижча та середня професійна сільськогосподарська освіта жінок Наддніпрянської України. У Києві було засноване Товариство руських господинь, що стало початком аграрної науки для жінок. У 1888 р. у Бердичівському повіті Київської губернії була створена школа для дівчат. Тут вивчали догляд за свійськими тваринами, бджільництво, городництво, садівництво, приготування страв тощо. Другою такою школою в Україні, і теж на Придніпров'ї, була Преображенська на Чернігівщині. Пізніше постали Людмилівська та Києво-Лук'янівська школи [56].

Деякі з робіт іноді напряду не стосуються теми аграрної освіти, однак демонструють розвиток науки в той чи інший період. Г. Шевчук та В. Кушнір поглянули на стан освіти в регіоні за часів Російської імперії у XIX ст., звертаючи увагу на недосконалу її систему – обмеженість, становість, закритість для широких верств населення та русифікацію [61]. Узагальнююча стаття Н. Олійника описує розвиток аграрної освіти в Україні. У Придніпровському краї її початком автор вважає кафедру сільського господарства, яка існувала в університеті Св. Володимира [48].

За часів Української народної республіки проблемами сільськогосподарської науки займався Кирило Осьмак. У суспільстві та серед істориків його знають зазвичай як політика – голову Української головної визвольної ради (УГВР), заснованої 1944 р. – своєрідного підпільного представницького органу, який ставив за мету здобуття української незалежності засобами підпільної армії УПА. Однак, мало хто знає, що в УНР К. Осьмак – один з організаторів та популяризаторів наукового забезпечення сільського господарства. Працював у Міністерстві земельних справ УНР, Сільськогосподарському науковому комітеті України тощо. Він опікувався тим, щоб селяни використовували досвід науковців-аграріїв у своїй праці. Авторству К. Осьмака належить понад 50 наукових та науково-популярних статей і брошур [51].

2. Період 1920–1991 рр.

Після приходу до влади більшовиків в Україні підлягали перегляду, реорганізації чи знищенню велика кількість інституцій «царського» минулого. Це стосувалось у тому числі й сільськогосподарської освіти різних рівнів. У роботі Ю. Пахоменкова аналізується стан освіти в 1920-ті рр. Школи аграрного профілю почали переформатовувати у вузькопрофільовані – зоотехнічні, ветеринарні, агрономічні, меліоративні тощо. Така профільна професійна школа ставала проміжною ланкою між середніми та вищими ступенями освіти [49].

Окрім них за часів нової економічної політики також існували короткотривалі курси при кооперативах. Цю тему та роль сільськогосподарських кооперативів у становленні освіти в 1920-х рр. дослідила кременчуцька вчена С. Лаврик-Слісенко. Заходи НЕПу також позитивно вплинули на систему сільськогосподарської освіти в цілому. За даними авторки за 1928–1932 рр. було відкрито понад 30 сільськогосподарських науково-дослідних установ та інститутів. Хоч на той момент НЕП був згорнутий, така діяльність кооперативів з ініціації відкриття навчальних закладів показала якісну роль приватної ініціативи у розширенні та поглибленні освіти й науки серед населення Придніпров'я [35].

Стаття Л. Білан показує розвиток аграрної освіти у 1930-х рр. Більшовицька влада у цей час перейшла до форсованої колективізації, що вилилось в одержавлення величезних земельних і трудових ресурсів. Це потребувало також організації освіти для покращення сільськогосподарської роботи. Автор торкається питань створення виробничої освіти, стаціонарних сільськогосподарських шкіл, шкіл механізаторів, районних колгоспних шкіл. Зазначається, що незважаючи на значні задіяні ресурси, їх бракувало, і колгоспи відчували суттєву нестачу фахівців. Результатами цієї роботи стало те, що лише за часи другої п'ятирічки кількість підготовлених працівників аграрного сектору склала майже 4 млн осіб. За даними автора всього на кінець 1930-х рр. в УРСР діяло 25 аграрних вищих навчальних закладів, до складу яких входили 45 факультетів, де навчалось 9 тис. студентів [10].

За часів Другої світової війни та нацистської окупації для освіти і науки настали не найкращі часи. Однак навіть тоді у деяких освітніх центрах Придніпров'я продовжували надавати освітні послуги. Зокрема про Дніпропетровське освітнє життя йдеться у статті І. Шахрайчука. Усі основні ВНЗ міста були об'єднані у Дніпропетровський університет, у тому числі й сільськогосподарський інститут. Прикметно, що його очолив доктор біологічних наук, професор Іван Розгін, який певний час був викладачем Дніпропетровського сільськогосподарського інституту. Сільськогосподарське відділення новопосталого університету продовжувало дослідження методик удобрення ґрунту, покращення врожайності культур, розведення свійських тварин тощо [60].

У цьому контексті слід згадати статтю Ю. Берестеня, присвячену згаданому вже Іванові Розгону. Талановитий вчений з доволі нетиповою біографією, який в різний час виступав хорунжим армії УНР, членом ВКП(б), завідувачем кафедр, учасником операції з приєднання Західної України до СРСР (як ветеринар), ректором університету часів німецької окупації, а пізніше емігрував на Захід. З його ім'ям пов'язані перші роки функціонування Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, коли він очолював кафедру ветеринарії та зоогієни. Хоча до цього встиг відзначитися на різних посадах аграрних науково-дослідних установ Києва, Харкова, Білої Церкви та Херсона [6].

Особливості побуту студентів та організацію навчання у сільськогосподарських інститутах радянського часу описала у своїй статті Н. Макарьська. Вона більше зосередила увагу на педагогічних аспектах історії аграрних ВУЗів УСРР–УРСР: підходи до вивчення дисциплін, навчальні плани, проблеми, які створювала більшовицька командно-адміністративна система [37].

Дніпровський історик О. Нікілев проаналізував стан матеріально-технічної бази сільськогосподарських інститутів в Україні. Автор звернув увагу, на те, що в умовах повоєнної відбудови якості освіти в аграрних ВНЗ УРСР були доволі низької якості, особливо в практичній площині питання. У більшості інститутів були відсутні учбові майстерні, учбові господарства не забезпечувались. Відзначено, що давалась взнаки імперська сутність радянського режиму – коли центри прийняття рішень далеко, а ресурсів на місцях не вистачає, оскільки перенаправляються на інші потреби. Оскільки засобів на підготовку спеціалістів аграрної сфери бракувало, відповідним було й ставлення партійно-державного керівництва до випускників, як до малокваліфікованих виконавців [41].

Стан середньої та вищої сільськогосподарської освіти після Другої світової війни О. Нікілев оцінює як катастрофічний стан матеріальних ресурсів освітніх закладів, які були зруйновані під час бойових дій. Ситуація з відбудовою уповільнювалась, адже більшовицьке керівництво не бачило зв'язку між аграрною освітою та відновленням врожайності, а отже, не було й фінансування та повернення до повноцінної роботи. Станом на початок 1950-х рр. господарствам досі не вистачало агрономів [42].

Дотичною до нашої теми є стаття про управлінські кадри в аграрному секторі у часи пізнього сталінізму О. Нікілева. Окрім сільськогосподарських технікумів та інститутів було створено одно- та дворічні школи для працівників і керівників колгоспів. Однак, і таке рішення не було, на думку автора, ефективним, адже, по-перше, не вистачало ресурсів для успішного функціонування таких шкіл. По-друге, підготовленим кадрам не довіряли керівні посади, а більшовицька влада продовжувала послуговуватися заідеологізованими уявленнями про сільське господарство [44]. Так само малоефективною була заочна сільськогосподарська освіта, якій присвячена інша стаття О. Нікілева. Якісні та кількісні показники були явно недостатніми, щоб покрити потреби зростаючого аграрного виробництва в умовах післявоєнної відбудови [43].

Подальший розвиток аграрної освіти в УРСР за часів правління М. Хрущова показав, що попередні помилки були враховані: якість підготовки фахівців була підвищена. Хоча, на аргументовану думку автора й ці процеси були доволі суперечливими, як і всі починання епохи Хрущова. Підвищення інтелектуального потенціалу різних ланок сільськогосподарського виробництва було непослідовним та фрагментарним. Хоча для більшовицького керівництва країни стала очевидною роль вищої освіти та науки у підготовці кадрів і подальшого розвитку економіки [45].

Джерелознавчий характер має стаття О. Нікілева щодо матеріалів вивчення виробничої інтелігенції українського села середини 1940–1960-х рр. Автор вказує, що в російських архівах зберігається достатня кількість інформативних джерел, особливо стосовно аспектів, які майже не вивчалися в українській історіографії. Йдеться про різні заходи з підвищення кваліфікації працівників аграрного сектору різних рівнів вказаного періоду – позасистемних навчальних закладів, які були створені в 1940-х та трансформувались у 1960-х рр. Ними були школи майстрів колгоспного виробництва та голів колгоспів [46].

Цій тематиці присвячена стаття О. Кропивко, а саме про підвищення кваліфікації робітників колгоспів у другій половині XX ст. в УРСР. Як вже вказувалось, у 1950-х рр. була значна проблема з відсутністю якісно підготовлених кадрів у сільському господарстві. Влада намагалась організувати заочні курси, відділення, трирічні міжобласні школи для керівного персоналу колгоспів тощо. У 1966 р. трирічні міжобласні школи були реорганізовані у сільськогосподарські технікуми. Наприкінці 1960-х рр. в УРСР діяло 12 факультетів та 32 школи підвищення кваліфікації для підготовки керівних кадрів аграрного сектору. Для рядових працівників із середньою освітою існували школи при технікумах сільськогосподарських спеціалізацій Полтавському, Лубенському та Хорольському. Автор підсумовує, що у досліджуваний період ситуація з сільськогосподарською освітою дещо покращилася [33].

Методологічні основи вивчення сільськогосподарської освіти УРСР другої половини XX ст. розглянула О. Кропивко. У цей час якраз була сформована і набула чітких рис структура системи освіти аграрного профілю. На думку авторки методологічною основою досліджень цього напрямку, окрім

загальнонаукових принципів історичного пізнання, є методи фактологічного аналізу. Серед ключових визначено принципи історизму та об'єктивності, а також методи історичного дослідження. Констатувавши очевидні загалом методи, авторка, натомість, не назвала, чим же історія сільськогосподарської освіти відрізняється від інших тематик історичних досліджень, яка її специфіка, відмінність та методологічна особливість [34].

Розвиток аграрної освіти у другій половині ХХ ст. комплексно проаналізований на історіографічному матеріалі дослідницею Р. Близнюк у своїх роботах. Навівши критичні зауваження різних істориків щодо розвитку освіти та аналіз організації сільськогосподарської справи в тоталітарній країні, авторка, однак, чомусь не висловила свої аргументовані висновки [11; 14]. В іншій своїй статті Р. Близнюк приділяє більше уваги аналітичній складовій, зазначаючи, що радянські історики були заангажованими дослідниками, особливо в такій «класовій» темі як розвиток аграрної освіти. Хоча беззаперечно, науковці цього періоду накопичили значний фактологічний матеріал [13].

Розвиток аграрної освіти отримав свій розвиток у низці дисертацій. Зокрема, науковий пошук вже згаданої Р. Близнюк підсумований у її дисертації, присвяченій вищій аграрній освіті ХХ ст. в історіографії. Зокрема у четвертому розділі вона аналізує сучасну українську історіографію. Зазначається, що історики вводять в обіг нові джерельні матеріали, що дозволяє більш цілісно аналізувати минулі події. Вища аграрна освіта хрущовської доби була мало поєднана з аграрним виробництвом, причиною чого стала бюрократизованість та невизначеність позиції вищого номенклатурного керівництва щодо підвищення економічного потенціалу сільськогосподарської галузі. Авторка підсумовує, що повноцінне відтворення історії вищої аграрної освіти має відбуватися шляхом наукового переосмислення і детального дослідження всіх складових інфраструктури системи вищої аграрної освіти в Україні [12].

У дисертації В. Вергунова стверджується, що на межі ХІХ–ХХ ст. відбулося офіційне формалізоване утвердження сільськогосподарської дослідної справи та науки як галузі знань. Організаційне оформлення аграрної науки здійснювалося впродовж 1884–1931 рр. (дослідні поля, доказові ферми, дослідні станції, крайові станції, інститути, академія). Автор підкреслює, що сталі методики досліджень з'являються наприкінці ХІХ ст., як і постійно діючі дослідні установи. Якщо за імперських часів наукова ініціатива часто походила знизу, то з 1920 р., після остаточного встановлення більшовицької влади на українських землях цей процес централізується. Сільськогосподарська дослідна справа була під політизованим державним контролем. Також автором зроблено періодизацію розвитку аграрної освіти в Україні. Перший період (1790–1883 рр.) – накопичення і використання наукових знань для підготовки фахівців сільського господарства. Другий період (1883–1920 рр.) – формування системи підготовки фахівців сільського господарства за державної підтримки. Третій період (1921–1990 рр.) – зміна підготовки галузевих фахівців в умовах планової державної економіки та колгоспів. Четвертий період (з 1991 р. до сьогодні) – пошук нової парадигми, що супроводжується активним проявом приватної

складової у навчанні та запровадження ідей Болонської декларації у фахову підготовку [18].

У дисертації К. Гавриленко представлені результати аналізу професійної аграрної освіти в Україні кінця XIX – початку XX ст. Авторка запропонувала власну періодизацію розвитку сільськогосподарської освіти в Україні імперського періоду. Обґрунтовано п'ять періодів розвитку аграрної освіти: початковий (1825–1878 рр.); перехідний (1878–1883 рр.); організаційний (1883–1898 рр.) – час запровадження нормативних актів про аграрну освіту і сільські ремісничі майстерні; регулятивний (1898–1904 рр.) – розширення мережі нижчих і середніх закладів, поява їхніх нових типів (наприклад, для жінок і дорослого населення); структурний (1904–1912 рр.) – здійснено регламентування всіх елементів нижчої і середньої аграрної освіти від шкіл і училищ до навчальних закладів, урядових, земських та приватних [22].

Кам'янець-Подільський дослідник В. Покалюк у своїй дисертаційній роботі показав стан сільськогосподарської освіти в Україні в 1920-х рр. Хоч регіон Придніпров'я простежений частково, але показане загальноукраїнське тло творення мережі сільськогосподарських закладів вищої освіти першого десятиліття більшовицької диктатури. Охарактеризовано формування студентського контингенту навчальної та науково-дослідної роботи, а також громадсько-політичне життя вишів сільськогосподарського профілю. Ключовою особливістю аграрної освіти того часу, як і всієї радянської епохи була її надмірна ідеологізація більшовиками всіх сфер життя закладів вищої освіти. Класовий підхід у кадровій політиці впроваджувався у всьому: від набору викладачів до зарахування студентів у вигляді «пролетаризації». Подібні заходи не сприяли розвитку науки, а навіть не були здатні підтримати існуючий до того часу стан аграрної освіти [52].

3. Аграрна освіта й наука в період незалежності України

На сьогодні галузь агровиробництва, очевидно, потребує цілісної системи освіти. Вона має відповідати національним інтересам і світовим тенденціям розвитку, готувати фахівців, здатних втілювати їх у життя. Особливо на тлі зростаючої ролі сільськогосподарського комплексу у всеукраїнському експорті. Тут ми звернемося до праць не тільки істориків аграрної освіти та науки, але й вчених аграріїв, які аналізують стан процесів у галузі.

Дніпровський дослідник А. Пугач звернув увагу, коли на тлі кризи перехідного періоду 1990-х рр. і катастрофічного падіння обсягів аграрного виробництва зросло сільське безробіття, що призвело до демографічних змін структури людських ресурсів, відтоку найбільш активної та кваліфікованої їх частини в сектор приватного бізнесу, в інші сфери і галузі національної економіки. Витратність в особистих господарствах в умовах мінімальної механізації праці спричинила очевидне падіння ефективності працівників в аграрному секторі. Через доволі неоднозначні рішення влади ситуація склалася так, що трудовий потенціал аграрної сфери виявився вкрай низьким [54].

У нову епоху після розпаду СРСР постала необхідність нарощування обсягів виробництва та конкурентоспроможної вітчизняної агропродукції. Нові

відносини та потреби вимагають належного рівня підготовки фахівців для агропромислового виробництва, а отже, реформування аграрної освіти. Тоді ж, на початку 1990-х рр. прийняті законодавчі акти, в яких закладені основні принципи сучасної аграрної політики в Україні. У подальшому було ухвалено низку указів Президента та постанов Верховної Ради з питань вдосконалення земельної та аграрної реформ, розвитку аграрного сектору. У цих заходах було остаточно утверджено приватну власність на землю, а селянина – як приватного власника на землі. Становлення та розвиток нових організаційно-виробничих відносин в аграрному секторі відбувалося на основі нового Земельного кодексу. Основна мета – ефективне використання земельних угідь. На думку авторів подальше продовження земельних реформ має враховувати не тільки економічні та ринкові чинники, але й соціально-економічні складові, у тому числі освітніх, заради конкурентного розвитку аграрного сектору [23].

Автори статті «Інституційно-економічні засади розвитку вищої аграрної освіти України» вважають, що основним фактором, що стримує розвиток вітчизняної системи вищої аграрної освіти є недостатній рівень фінансування та капітальних інвестицій в освіту й науку як держави, так і стейкхолдерів від агробізнесу. Хоча на сьогодні аграрний сектор є значною частиною української економіки та є вагомим джерелом зростання ВВП, виробники прагнуть лише використовувати готових фахівців без реінвестицій в науку та освіту. Сучасний рівень розвитку сільського господарства в Україні потребує від аграрної освіти відповідності сучасним вимогам балансу між попитом і пропозицією спеціалістів на трудовому ринку. Реформування вищої аграрної освіти, очевидно, зумовлене змінами в економічних відносинах в аграрному секторі господарства України після розпаду СРСР та визначається проведенням аграрної і земельної реформ. Процес розвитку аграрного сектора економіки України зумовив і визначив нові спеціальності та спеціалізації підготовки фахівців [27].

Як вже було згадано, аграрна освіта функціонує та реформується на основі багатьох законодавчих, нормативних актів. Наприклад, закони «Про освіту» і «Про вищу освіту» визначають відносини в галузі навчання, виховання, професійної та наукової підготовки громадян України. Закладені тут основи корисні для подальшого реформування всієї системи освіти в сучасній Україні. Оновлення та покращення потребує і аграрна освіта, як важлива складова частина професійної і вищої освіти в цілому. До інших важливих законів України й нормативно-правових актів можна віднести документи: «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), указами Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти», «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти» [27].

Доволі ґрунтовним є дослідження С. Ніколаєнка про стан аграрної освіти в сучасній Україні. За останні роки вища школа України загалом зазнала чергових змін, що зумовлено набранням чинності Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.). Аграрні заклади вищої освіти також реорганізуються. Йдеться не лише про автономію і самоврядність ЗВО, а й про пошук нових сфер

застосування свого потенціалу. У першій половині 2010-х рр. уряд вирішував питання доцільності перепідпорядкування аграрних ЗВО. У 2015 р. від Міністерства аграрної політики їх остаточно передали у сферу управління Міністерства освіти і науки України. Нині аграрна освіта більш тісно інтегрована із загальною системою освіти країни.

У перші десятиліття незалежної України була створена розгалужена система управління вищими навчальними закладами аграрного профілю. У складі Міністерства аграрної політики існував департамент кадрової політики, аграрної освіти та науки, що регулював діяльність аграрних закладів вищої освіти, коригуючи їх з положеннями про вищу освіту від Міністерства освіти і науки України. Були організовані навчальні заклади нового типу – навчально-науково-виробничі комплекси, які поєднують освітянську, науково-дослідну та консалтингову діяльність. Їх утворили шляхом консолідації аграрних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації із закладами освіти нижчого рівня, науково-дослідними установами, підприємствами та організаціями. У цей період більшість аграрних вищих навчальних закладів зробили значний внесок у реформування системи вищої аграрної освіти в цілому. Це дозволило зберегти кращий вітчизняний досвід та адаптуватися до міжнародних стандартів освіти, у тому числі й тих, які працюють на основі Болонського процесу.

Заходи з реформування аграрної освіти, у першу чергу, мають спрямовуватися на усунення проблем. Зокрема: 1) недосконала система прогнозування потреби у кваліфікованих робітничих кадрах та фахівцях із вищою освітою для аграрного ринку праці України; 2) невідповідність рівня матеріально-технічної бази вищих аграрних навчальних закладів, професійно-технічних навчальних закладів та наукових установ потребам сучасного аграрного виробництва; 3) недостатність інноваційної діяльності в аграрному секторі; 4) відсутність у випускників аграрних навчальних закладів і працівників аграрної галузі мотивації для досягнення високих результатів праці [47].

Інший автор – Л. Мельник вважає, що однією із функцій вищої аграрної освіти є підготовка людських ресурсів для роботи у пріоритетних напрямках. Практично на сьогодні це стає однією з ключових перспектив розвитку суспільства, становлення в ньому потенціалу нових можливостей. Це стосується переорієнтації освіти з підготовки людини як носія профільної та загальноосвітньої інформації на підготовку носіїв визначених якостей і можливостей, зі здатністю до нового рівня освіти й самоосвіти. А для цього система освіти має чітко визначитися із системою таких якостей. Наявний попит на аграрну освіту дає можливості здійснювати постійну підготовку й перепідготовку кадрів [39].

Представники аграрного бізнесу зазвичай вважають, що українським ЗВО потрібно орієнтуватися на потреби агробізнесу. Агронаука, на їхню думку, має об'єднатися з бізнесом. Якісна аграрна освіта починається з професійних навчальних закладів – аграрних коледжів та технікумів. Українська система аграрної освіти має конкурентні переваги, які можна вважати унікальними на ринку освітніх послуг, адже наша країна має умови для створення і апробації

інноваційних продуктів для різних агрокліматичних зон у межах одного регіону. Це забезпечує відповідність наукомістких результатів реальним умовам ведення аграрного виробництва [26].

Потреба у реформуванні аграрної освіти на сучасному етапі її розвитку, обумовлена значними змінами у технологіях виробництва продукції сільського господарства, які вимагають відповідних змін у підготовці фахівців аграрного профілю у ЗВО. Сучасні дослідники наголошують на необхідності постійного удосконалення системи професійної підготовки майбутнього аграрія. Універсалізація ринків, виникнення міжнаціональних корпорацій, швидкий темп всестороннього розвитку, незворотнє зростання міждержавних контактів вагомо підвищують вартість людського капіталу. Технології постійно змінюються і постійно вимагають певних комплексних умінь [36].

Таким чином, можна констатувати, що у період незалежності, за останні 30 років аграрна освіта та наука пройшла цілком закономірний шлях свого розвитку. З переходом до приватної власності на землю та унормуванням законодавства відповідним чином, з урахуванням вимог ринку, формується і вища аграрна освіта та наука. Реформування системи аграрної освіти і науки загалом йшло у руслі реформ освіти в Україні. Але також мало свої особливості з огляду на прикладне значення освітнього напрямку. Серед них – доцільність поєднання систем освіти, науки та бізнесу в єдину екосистему. Маємо певність у тому, що внесок Дніпровського державного аграрно-економічного університету в становлення і розвиток аграрної освіти у сучасній Україні є доволі суттєвим та значимим.

Знакові наукові школи різних галузей аграрного та наукового знання, які сформувалися в 1990-х рр. у ДДАУ проаналізовані у статті І. Яременко та К. Маслікової. Основні науково-технічні розробки були зроблені в рамках існуючих попередніх напрямів. Відзначено появу потужного напрямку економічного дослідження аграрної справи, що пізніше призвело до зміни акцентів у профілі ЗВО – аграрно-економічного. Хоча цей процес проходив у доволі складних умовах трансформації соціуму, держави та економіки [64].

Згадати треба й низку узагальнених праць з історії освіти Наддніпрянської України, зокрема дослідження про історію конкретних навчальних закладів. Розвиток аграрної освіти та науки на Миколаївщині розглянутий у колективній праці Миколаївського аграрного університету. Відзначається, що однією з перших аграрних навчальних закладів у регіоні була Богоявленська школа землеробства в Миколаєві 1790–1797 рр. Перші початки сільськогосподарських знань, на жаль, мали майже сторічну паузу в південному Придніпров'ї [28].

Про історію Дніпровського державного аграрно-економічного університету видано кілька праць. Вони висвітлюють процеси розвитку освітнього закладу, основні напрями підготовки та наукових досліджень. Колективом авторів простежена історія освітньої діяльності багатьох поколінь науковців і освітян – співробітників університету [25; 29].

Таким чином, за підсумками дослідження можна стверджувати, що на сьогодні історіографія аграрної освіти та науки пропрацьована доволі

грунтовно. Її можна поділити на досліджувані епохи: дореволюційна, радянська та сучасна українська. Українські вчені, особливо в останні десятиліття, дослідили розвиток аграрної освіти Придніпров'я в XIX – на початку XX ст. Серед авторів варто відзначити таких: Ю. Берестень, О. Костенко, Л. Смоляр, О. Ткаченко, Г. Шевчук та ін. Радянський період аграрної освіти Придніпров'я досліджують через ширший історичний контекст, а саме – через специфіку радянської економіки та колгоспну систему. Такий підхід використовує О. Нікілев, особливо на прикладі післявоєнних років. Серед знакових істориків радянської доби також можна виділити таких: Л. Білан, С. Білан, Р. Близнюк та ін.

Сучасна аграрна освіта та її розвиток аналізуються переважно педагогами, істориками освіти в узагальнених статтях, працях щодо окремих науково-освітніх центрів. Часто надаються додаткові авторські чи колективні рекомендації стосовно вдосконалення освітніх процесів. Також на цю тему захищаються кандидатські дисертації, частково дотичні деякі докторські кваліфікаційні роботи. Характерною рисою історіографії сучасного етапу є певна розмитість регіоналізації, адже сучасне освітнє та наукове поле України є порівняно рівномірним.

Іншим умовним критерієм до історіографії є її предметне поле. Багато з дослідників обмежуються загальним встановленням фактів та оглядами всеукраїнських процесів, оминаючи при цьому доволі суттєві нюанси та локальні особливості. Із цією метою досліджуються окремі регіони, окремі навчальні заклади. Серед таких науковців можна виділити місцевих істориків, які ґрунтують свої дослідження на локальних архівних матеріалах: В. Антощак, Ю. Берестень, К. Гавриленко, Л. Прокопенко та ін.

Ще одним напрямом пошуків наукових істориків сільськогосподарської освіти та науки є вивчення біографії видатних або, навпаки, малознаних діячів аграрної освіти. Деякі постаті, незважаючи на складність і карколомність епохи, продовжували займатись наукою та освітою. Такими є, наприклад, І. Розгон та П. Тушкан. Обидва – катеринославці, які брали участь у процесах національної революції 1917–1921 рр.

Якщо говорити про методологічні орієнтири досліджуваної історіографії, то в переважній більшості випадків ми маємо справу з поширеним позитивістичним підходом. Коли про маловідому та недосліджену тему викладається основна сума фактів з джерел без залучення мікро- та макрорівнів дослідження, аналізу чи порівнянь. Лише деякі автори, особливо у дисертаційних дослідженнях, вдаються до узагальнень чи намагаються вийти на вищий рівень. Мікроісторія та історія повсякдення майже не представлені в тематиці історії аграрної освіти й науки. Видається перспективним у майбутніх дослідженнях цієї сфери залучити інший спектр історичної та міждисциплінарної методології.

Підсумовуючи, слід зазначити, що сучасна українська історіографія розвитку аграрної освіти та науки на Придніпров'ї користується популярністю серед дослідників, незважаючи на специфічність теми. Регіоналізм теми підтверджується потужними науковими центрами регіону – Дніпровським, Київським та Полтавським, які продовжують функціонувати з XIX ст. і активно

розвиваються в наш час. Водночас внесок Дніпровського державного аграрно-економічного університету в розвиток аграрної освіти та науки України, а також його попередників, є досліджуваною темою. І, почасти, ці роботи істориків виходять за межі локальних краєзнавчих досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антощак М. Гнедінське ремісничє училище: відкриття та діяльність. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 43. С. 122–129.
2. Березівська Л. Педагогічна регіональна історіографія як поняття. *Регіональні виміри розвитку освітнього простору в Україні: зб. матер. наук.-методол. семінару. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського*. 2019. URL: http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Regionalism_2019.pdf (дата звернення: 04.04.2022).
3. Берестень Ю. До історії становлення вищої сільськогосподарської освіти на Катеринославщині на початку XX століття. *Проблеми політичної історії України: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 12. С. 84–102.
4. Берестень Ю. Законодавчі аспекти організації нижчої сільськогосподарської освіти в Російській імперії кінець XIX – початок XX століття. *Університет – центр формування духовності патріотизму та інтелігентності: матер. регіонал. наук.-практ. конф. (95-річчю ДДАЕУ присвяч.)*. 2017. Вип. 7. С. 88–104.
5. Берестень Ю. В. Катеринославська школа садівництва, городництва та бджільництва: історія становлення та навчально-виробничої діяльності (1890–1908 рр.). *Питання аграрної історії України: матер. дванадцятих наук. читань, присв. пам'яті Д. П. Пойди*. 2018. С. 42–55.
6. Берестень Ю. В. Науково-педагогічна та адміністративна діяльність професора І. Ф. Розгіна (Розгона) в 1923–1941 рр. *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фахове вид.* 2019. № 1. С. 7. URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/jspui/retrieve/71a06839-6328-4d0b-b959-486b0c4e8177/07.pdf> (дата звернення: 04.04.2022).
7. Берестень Ю. Становлення початкової та середньої сільськогосподарської освіти на Катеринославщині на початку XX століття. *Проблеми політичної історії України*. 2020. Вип. 15. С. 102–121.
8. Берестень Ю. В., Кобець А. С., Волох П. В. Правові та соціально-економічні аспекти становлення початкової та професійно-технічної освіти на теренах Катеринославської губернії (сер. 60-х – 70-ті рр. XIX ст.). *Актуальні проблеми права (95-річчю Верхньодніпровського коледжу ДДАЕУ, 100-річчю Дніпровського державного аграрно-економічного університету присвячується): матер. регіонал. наук.-практ. конф.* 2019. С. 10–19.
9. Берестень Ю., Мороз В. Павло Федорович Тушкан – фундатор початкової та середньої сільськогосподарської освіти Придніпров'я початку XX століття. *Проблеми політичної історії України: зб. наук. пр.* 2018. Вип. 13. С. 106–130.

10. Білан С. О. Розвиток аграрної освіти в 30-х рр. XX ст. та її вплив на формування професійно-виробничої верстви українського села. *Література та культура Полісся*. 2012. № 71. С. 295–304.
11. Близнюк Р. Вища аграрна освіта України в другій половині XX століття в сучасній українській історіографії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 6: Історичні науки: зб. наук. пр. 2013. Вип. 10. С. 169–179.
12. Близнюк Р. Вища аграрна освіта України в другій половині XX століття: історіографія : дис. ... канд. істор. наук / Держ. ВНЗ «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2014. 210 с.
13. Близнюк Р. О. Історіографія вищої аграрної освіти України в історичній науковій літературі 1950 – середини 60-х рр. *Гілея*. 2014. Вип. 85. С. 83–87.
14. Близнюк Р. Розвиток вищої аграрної освіти в Україні другої половини XX ст. в радянській історіографії (1960–1980 рр.). *Гілея*. 2013. Вип. 71. С. 298–302.
15. Бородай І. До історії становлення зоотехнічної науки в Україні. *Київська старовина*. 2010. Т. 1. С. 3–10.
16. Бородай І. Серійні видання як джерела дослідження історії сільськогосподарської дослідної справи в Україні. *Універсум історії та археології*. 2019. Вип. 2 (27). Ч. 1. С. 194–204.
17. Вакулик В., Масліков С. Писемна ветеринарна і тваринницька традиція Південно-Східної України у друкованих джерелах кінця XIX – початку XX століть. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2011. Вип. 2. С. 120–123.
18. Вергунов В. А. Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина XIX ст. – початок XXI ст.) : дис. ... докт. істор. наук / Держ. ВНЗ «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2018. 595 с.
19. Верменич Я. Регіональна історіографія: зміст і структура поняття. *Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. НАН України, Ін-т історії України*. 2002. Вип. 11. С. 249–256.
20. Воловодовська В. О. Діяльність професора П. Ф. Тушкана в контексті розвитку аграрної освіти в Україні. *Вісник аграрної історії. Науковий журнал*. 2018. № 25–26. С. 260–266.
21. Гавриленко К. Методологічні підходи та принципи професійної підготовки аграрників в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2016. № 1. С. 12–19.
22. Гавриленко К. Професійна підготовка фахівців аграрної галузі в Україні (кінець XIX – початок XX століття) : дис. ... канд. пед. наук / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2017. 262 с.
23. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5–14.

24. Гриженко Л. Особливості розвитку професійно-технічної освіти у містах Катеринославської губернії (кінець XIX – початок XX ст.). *Університет – центр формування духовності патріотизму та інтелігентності: матеріали регіонал. наук.-практ. конф. (95-річчю ДДАЕУ присвяч.)*. 2017. Вип. 7. С. 105–111.
25. Дніпропетровський державний аграрний університет (1922–2007): 85 років / Ю. В. Берестень та ін. 3-тє вид., доповн. і переробл. Дніпропетровськ: ЕНЕМ, 2007. 219 с.
26. Застрожнікова І. В. *Державна політика у галузі аграрної вищої освіти. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, менеджменту, обліку та права»*. 2018. № 14. С. 36–37.
27. Інституційно-економічні засади розвитку вищої аграрної освіти України. *Економічні горизонти* / В. Д. Каричковський та ін. 2018. № 4 (7). С. 17–27.
28. Історія розвитку аграрної освіти на Миколаївщині / голов. ред. В. С. Шебанін; за ред. Д. В. Бабенка, Н. Г. Шарати; уклад. Т. В. Березовська. Миколаїв: МДАУ, 2012. 96 с.
29. Історія Дніпропетровського Державного Аграрного Університету. 75 років / редкол.: М. Т. Масюк (відп. ред.) та ін. Дніпропетровськ: ДДАУ, 1997. 150 с.
30. Коваленко І. Історико-педагогічні дослідження з позицій регіонального підходу: проблема поняттєвого визначення. *Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. пр. Криворіз. пед. ін-т ДВНЗ «Криворізький національний університет»*. 2017. № 1. С. 204–210.
31. Коваленко Н. П. Особливості аграрного виробництва на українських землях у XIX столітті. *Історія науки і техніки*. 2018. Т. 8. Вип. 1. С. 139–148.
32. Костенко О. Вища сільськогосподарська освіта XIX ст.: шляхи становлення і розвитку. *Електронне наукове фахове видання. Історія науки і біографістика*. 2007. № 3. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-3/07koossr.pdf> (дата звернення: 04.04.2022).
33. Кропивко О. Зміни в системі підготовки і підвищенні кваліфікації керівних кадрів колгоспів і радгоспів УРСР в 50-х – 60-х рр. XX ст. *Грані*. 2015. № 5. С. 153–161.
34. Кропивко О. Сільськогосподарська освіта як об'єкт аграрної історії України другої половини XX ст.: до методології досліджень. *Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали одинадцятих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди: зб. наук. пр.* 2016. С. 183–189.
35. Лаврик-Слісенко Л. Культурно-просвітницька діяльність кооперативного руху в розвитку аграрної освіти в Країні (20–30 рр. XX ст.). *Педагогічні науки: зб. наук. пр.* 2011. Вип. 3. С. 117–122.
36. Лазарєв О. В. Освіта майбутніх фахівців аграрного профілю на засадах компетентнісного підходу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 1 (35). URL: <https://www.sworld.com.ua/simpoz7/27.pdf> (дата звернення: 04.04.2022).

37. Макарьська Н. Організаційно-педагогічні форми підготовки фахівців-аграрників в Україні в першій половині XX ст. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. 2008. Вип. 130. С. 198–203.
38. Мар'євська О. Вплив освітніх осередків Полтавської губернії на модернізаційні процеси у селянсько-козацьких господарств краю на рубежі XIX–XX століть. *Гуманітарно-виховні процеси, тенденції і перспективи вищої професійної освіти (присвячується 90-річчю ДДАУ)*: зб. наук. пр. 2012. Вип. 4. С. 173–177.
39. Мельник Л. Ю. Місце і роль аграрної освіти в становленні економіки знань. *Економічний аналіз*: зб. наук. пр. 2016. Т. 23. № 1. С. 60–67.
40. Мірошніченко Н. Чинники та етапи розвитку сільськогосподарської освіти в Україні у XIX – на початку XX ст. *Сіверщина в історії України*: зб. наук. пр. 2015. Вип. 8. С. 234–236.
41. Нікілев О. Вища сільськогосподарська школа України у контексті повоєнної політики держави середина 1940-х – перша половина 1950-х рр. *Рідне село в історичній долі України*: зб. наук. пр. 2005. Вип. 5. С. 246–254.
42. Нікілев О. Вища і середня сільськогосподарська школа України за часів пізнього сталінізму: реалії існування та функціонування. *Roxolania Historica = Historical Roxolania*: наук. зб. 2018. Вип. 1 (16). С. 182–193.
43. Нікілев О. Заочна сільськогосподарська освіта України в контексті аграрної політики держави середини 1940-х – першої половини 1950-х рр. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. 2013. Вип. 11. С. 267–275.
44. Нікілев О. Про формування керівної та управлінської ланки аграрного виробництва у повоєнний період (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.). *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. 2001. Вип. 1. С. 189–203.
45. Нікілев О. Формування інтелектуального потенціалу матеріального виробництва села 50-х – першої половини 60-х років XX століття: вища та середня сільськогосподарська школа України в контексті політики «потужного піднесення» галузі. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. 2003. Вип. 2. С. 184.
46. Нікілев О. Формування виробничої інтелігенції українського села середини 1940–60-х років: джерела російських архівних фондів у відображенні процесу. *Чорноморський літопис: науковий журнал*. 2013. Вип. 7. С. 32–37.
47. Ніколаєнко С. Аграрна освіта і наука в Україні в умовах євроінтеграції: проблеми та виклики. *Вища школа*. 2015. № 11/12. С. 19–28.
48. Олійник Н. Аграрна освіта в Україні: історія розвитку та сучасний стан. *Теоретичні та прикладні аспекти розвитку науки (частина I): матер. Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 30–31 січня 2020 р.*. 2020. С. 59–60.
49. Пахоменков Ю. Організація системи сільськогосподарської освіти на Придніпров'ї у 1920-ті рр. *Університет – центр формування духовності патріотизму та інтелігентності: матеріали регіонал. наук.-практ. конф. (95-річчю ДДАЕУ присвяч.)*. 2017. Вип. 7. С. 111–117.

50. Пахоменков Ю., Старух С. Організація сільськогосподарської освіти на Катеринославщині на початку XX століття. *Гуманітарно-виховні процеси, тенденції і перспективи вищої професійної освіти (присвячується 90-річчю ДДАУ): зб. наук. пр.* 2012. Вип. 4. С. 205–209.

51. Підгайна Т. Суспільно-політична та науково-організаційна діяльність К. І. Осьмака (1890–1960) з розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: історіографічний аспект. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 82. С. 125–129.

52. Покалюк В. В. Вища сільськогосподарська освіта України в умовах становлення та розвитку радянського суспільства (20-ті рр. XX ст.) : дис. ... канд. істор. наук / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2018. 326 с.

53. Прокопенко Л. Політика Російського уряду щодо розвитку професійної освіти в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. *Публічне адміністрування: теорія та практика* : електронний збірник наукових праць. 2011. Вип. 1. С. 1–10.

54. Пугач А. М. Основні положення механізму відтворення людських ресурсів в процесі забезпечення розвитку аграрного потенціалу України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2015. Вип. 2. С. 167–174.

55. Ситняківська С. *Історичні особливості розвитку ремісничої освіти Півдня України кінця XIX – на початку XX ст. Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: доповіді II Міжнар. наук.-практ. конф., 2009 р.* URL: http://eprints.zu.edu.ua/4394/1/Рем._осв.pdf (дата звернення: 04.04.2022).

56. Смоляр Л. Історія середньої професійної освіти жінок Наддніпрянської України в другій половині XIX – початку XX століття. *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр.* 2000. Вип. 4. С. 16–22.

57. Ткаченко О. Професійно-педагогічна підготовка фахівця аграрного профілю: історичний аналіз XIX століття. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 137. С. 171–174.

58. Федорова І. Огляд історіографії та джерельної бази дослідження розвитку вищої сільськогосподарської освіти в Україні 1861–1917 років. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2021. Т. 32 (71). № 12. С. 180–184.

59. Чеботарьова Л., Самородов В., Кигим С. Полтавська складова діяльності Василя Докучаєва як реформатора вищої сільськогосподарської освіти. *Актуальні питання землеробства і агрохімії: історія і сьогодення: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. на посвяту 90-річчя кафедри землеробства і агрохімії імені В. І. Сазанова факультету агротехнологій та екології Полтавської державної аграрної академії, 27–28 листопада 2018 р., м. Полтава*. 2019. С. 71–75.

60. Шахрайчук І. Освіта і наука в умовах окупації Дніпропетровщини в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. 2014. Вип. 12. С. 211–222.

61. Шевчук Г. До історії освіти в Наддніпрянській Україні у XIX – на початку XX століття. *Вісник Львівського університету* Серія: Педагогіка. 2011. Вип. 27. С. 228–237; Кушнір В. Розвиток середньої освіти на українських землях впродовж і половини XIX ст. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 100–105.

62. Шуфрич Н. Діяльність графа Б. С. Тишкевича (1849–1939) у Київському товаристві сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. С. 57–60.

63. Якименко М., Краснікова О. Роль земських агрономів Полтавської губернії у розповсюдженні сільськогосподарських знань (кінець XIX – початок XX століття). *Гуманітарно-виховні процеси, тенденції і перспективи вищої професійної освіти (присвячується 90-річчю ДДАУ): зб. наук. пр.* 2012. Вип. 4. С. 164–173.

64. Яременко І., Маслікова К. Діяльність наукових шкіл у галузі аграрної науки в Дніпропетровському державному аграрному університеті (90-ті рр. XX століття). *Гуманітарно-виховні процеси, тенденції і перспективи вищої професійної освіти (присвячується 90-річчю ДДАУ): зб. наук. пр.* 2012. Вип. 4. С. 156–163.

